

ISSN NO. 2454-5821

Peer reviewed Research Journal

INDRAPRASHTA

Multi-lingual research journal of Delhi

Chief-Editor

Dr. Kamal Jit Singh

Associate Professor, Dyal Singh College, DU

Ninth Years | July- December, 2023

**Lingual of Delhi, Literature and
Cultural Council
New Delhi**

ISSN NO. 2454-5821

INDRAPRASHTA

Multi-lingual research journal of Delhi

Chief-Editor

Dr. Kamal Jit Singh

Associate Professor, Dyal Singh College, DU

Ninth Years | July-December, 2023

Peer reviewed Research Journal

*Lingual of Delhi, Literature and Cultural Council
New Delhi*

ISSN NO. 2454-5821

INDRAPRASHTA
A Multi-lingual research journal of Delhi
Lingual of Delhi, Literature and Cultural Council
New Delhi

Vol: 9:2
New Delhi
First Publish 2015
Peer reviewed Research Journal

Chief-Editor

Dr. Kamal Jit Singh

Associate Professor, Dyal Singh College, DU
Kamaljitsingh.du@gmail.com

indraprashtaa.researchjournal@yahoo.com

Mirror publishing House
62/4248 Karol Bagh reghor pura
Price 200/-

Peer reviewed

Prof. D. Uma Devi, Professor, Dept of MIL&LS, University of *Delhi*

Prof. Munshi Md Younus, ZHDC EV. University Of Delhi

Dr. Dr.Nadeem Ahmed, Kirori Mal College , University of Delhi

Editorial Board

Dr. G. L. Patidar

Dr. Mithilesh Kumar Pandey

Dr. Lakhwant Singh

Dr. Debdeep Dhibar

Dr. Rup Kumar Ari

INDEX

Editor's Voice

5

Ashwaghosha's Disease Idea
(A Philosophical Study)
Dr Gatu Lal Patidar

7-13

PREDICTIONS FOR REMEDY OF DISEASES
ACCORDING TO PRAŚNAMĀRGA
Dr. N. A. SHIHAB AND Dr. RIPON KUMAR

14-20

अम्बेडकरवादी साहित्य-विमर्श में सकारात्मकता
डॉ.सुनील कुमार मांडीवाल, डॉ.पप्पूराम मीणा

21-30

सेना में जाति-भेद को उजागर करता नाटक 'कोर्ट मार्शल'
डॉ. पूनम सिंह

31-36

ਠਾਰੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਦੀ ਲਖਾਇਕ ਸਵੈ-ਜੀਵਨੀ 'ਨੰਗੇ ਪੈਰਾਂ ਦਾ ਸਫਰ'
ਡਾ. ਕਮਲ ਜੀਤ ਸਿੰਘ

37-53

ਪੰਜਾਬੀ ਯੁਵ ਪਰਵਾਸ: ਵਿਭਿੰਨ ਸਰੋਕਾਰ

ਡਾ. ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

54-74

লোকসাহিত্যে: লোকশিল্পের স্থান: ড. দীপালি রায়

75-79

উনিশ শতকের মহিলা গীতিকবি: কাব্যের অন্ত:বিশ্লেষণ
অধ্যাপক তিলক সরকার

80-88

अजन्तार १५६६ संख्यात तथ्यगत रूप ३ वैचित्र्य

ड. रूप कुमार आडि

89-103

ਪੰਜਾਬੀ ਯੁਵਾ ਪਰਵਾਸ: ਵਿਭਿੰਨ ਸਰੋਕਾਰ

ਡਾ. ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ⁸

ਮੌਜੂਦਾ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ 'ਪੰਜਾਬੀ ਯੁਵਾ ਪਰਵਾਸ' ਅਜਿਹੇ ਗਹਿਰ-ਗੰਭੀਰ ਤੇ ਨਾ-ਟਲਣਯੋਗ ਵਰਤਾਰੇ ਵਜੋਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਕਈ ਪੱਧਰਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਯੁਵਾ ਪਰਵਾਸ ਅਜੇਕੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਵਰਤਾਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਦਹਾਕਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤੇ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਸਥਿਤੀਆਂ/ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀ ਕੁੱਖ ਵਿਚੋਂ ਆਪਣਾ ਵਜੂਦ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸ ਇਕ ਜਟਿਲ ਤੇ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਵਿਸ਼ਵੀ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ 'ਪਰਵਾਸ' ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ-'ਪਰ' ਅਤੇ 'ਵਾਸ' ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ। "ਪਰਵਾਸ ਨਾਲ ਪਰਵਾਸੀ ਹੋਣ ਦੀ ਤੰਦ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਬਦ 'ਪਰ ਤੇ ਘਰ' ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ-ਜੁੱਟਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਹੀ ਮੂਲ ਧੁਨੀ ਹੈ, ਜੋ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸਮੱਸਿਆਕਾਰ ਤੇ ਅੰਤਰਜੋਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸਬੰਧ ਪਰਵਾਸੀਅਤ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਨਾਲ ਹੈ।"¹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੇ ਮੂਲ-ਵਾਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਸੇ ਪਰਾਈ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਵਸਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੁੱਢ ਕਦੀਮ ਤੋਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਚਿੰਤਨ ਵਿਚ ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਲਈ 'ਪਰਵਾਸ' ਅਤੇ 'ਡਾਇਸਪੋਰਾ' ਦੋਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਡਾਇਸਪੋਰਾ

⁸ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਡੋਗਰੀ ਵਿਭਾਗ

ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਕੇਂਦਰੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ,
ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ

ਸ਼ਬਦ ਗਰੀਕ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦ 'ਡਿਸਪਰਸਨ' ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ
 ਅਰਥ ਹੈ ਖਿੰਡਾਓ। ਜੀਵ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਬੀਜ ਦੇ ਖਿੰਡਣ ਤੋਂ ਲਿਆ
 ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਚਿੰਤਨ ਜਗਤ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਯਹੂਦੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਤੋਂ
 ਬਾਹਰ ਹੋਏ ਖਿੰਡਾਅ ਲਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਯਹੂਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਪਣੇ
 ਆਪ ਨੂੰ ਬਨਵਾਸੇ ਹੋਏ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਯਹੂਦੀਆਂ ਦੇ ਬਨਵਾਸ ਨੂੰ 'ਡਾਇਸਪੋਰਾ'
 ਸ਼ਬਦ ਰਾਹੀਂ ਅਰਥਾਇਆ ਗਿਆ ਪਰੰਤੂ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਸ਼ਬਦ ਦੀ
 ਵਰਤੋਂ ਹਰ ਉਸ ਭਾਈਚਾਰੇ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਲੱਗੀ ਜੋ ਆਪਣੇ ਮੂਲ-ਵਾਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਸੇ
 ਹੋਰ ਥਾਂ ਜਾ ਵਸਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸ ਅਤੇ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ
 ਸਮਾਨਾਰਥਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਚਿੰਤਨ ਜਗਤ
 ਵਿਚ 'ਪਰਵਾਸ' ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਹੀ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ
 ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ 'ਪਰਵਾਸ' ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿਚ ਇਹ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ
 ਹੈ ਕਿ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ/ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਯਹੂਦੀਆਂ ਵਾਂਗ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ
 ਧੱਕਿਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਾਲਿਆਂ ਵਾਂਗ ਖਿੱਚਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਸਗੋਂ ਉਹ ਤਾਂ
 ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਹੈ
 ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀਆਂ, ਲੇਖਕਾਂ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਬਣਾਉਣ
 ਲਈ 'ਪਰਵਾਸ' ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਰਵਾਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਲਈ ਇਕ ਢੁੱਕਵਾਂ ਸ਼ਬਦ, ਸੰਕਲਪ ਤੇ
 ਵਰਤਾਰਾ ਮੰਨਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਸਮਾਜਿਕ,
 ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਉਂਤ ਤੇ ਵਰਤ ਰਹੇ
 ਹਾਂ ਅਤੇ ਵਰਤ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।² ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਮੂਲ ਵਾਸੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਜਾਂ ਹੋਰ
 ਕਾਰਨਾਂ ਹਿਤ ਆਪਣੀ ਜੰਮਣ ਭੋਇ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਸੇ ਓਪਰੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਜਾ ਵਸਣ ਦੀ
 ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਸ਼ਬਦ ਰਾਹੀਂ ਲਖਛੱਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ
 ਜੀਣ-ਥੀਣ ਦੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੂੰ ਵਿਭਿੰਨ ਪਾਸਾਰਾਂ ਸਮੇਤ ਸਮਝਣ ਤੇ
 ਸਮਝਾਉਣ ਦੇ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਪਿਆ ਸ਼ਬਦ 'ਪਰਵਾਸ' ਹੁਣ ਨਾ-ਕੇਵਲ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਰਹਿ
 ਗਿਆ ਹੈ ਸਗੋਂ ਇਹ ਇਕ ਸੰਕਲਪ ਤੇ ਵਰਤਾਰੇ ਵਜੋਂ ਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਇਹ ਪ੍ਰਕਿਰਤਕ ਤੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਵਰਤਾਰਾ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਨਾ-ਕੇਵਲ ਵਿਲੱਖਣ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਬਣਦਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਇਕ ਗਲੋਬਲੀ ਵਰਤਾਰੇ ਵਜੋਂ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਵੀ ਸਥਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਦਰਭ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਸਮਝਣ ਲਈ ਸਮਾਜ-ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਪੰਜ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਡਾ. ਪਰਮਜੀਤ ਜੱਜ ਲਿਖਦਾ ਹੈ: ਪਹਿਲਾ, ਸਥਾਈ ਪਰਵਾਸ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਵਿਅਕਤੀ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਂ ਬਹੁਤ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਰਹਿਣ ਲਈ ਜਾਵੇ। ਦੂਸਰਾ, ਸ਼ਰਨਾਰਥੀ ਜਾਂ ਉਜੜੇ ਹੋਏ ਲੋਕ ਵੀ ਦੂਸਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਸਥਾਈ ਜਾਂ ਅਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਸਦੇ ਹਨ। ਤੀਸਰਾ, ਅਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਰਤ ਦਾ ਪਰਵਾਸ ਹੈ, ਭਾਵ ਕਿ ਲੋਕ ਆਰਥਿਕ ਤੰਗੀਆਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਪਰਵਾਸੀ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਚੌਥਾ, ਕਈ ਲੋਕ ਸੈਰ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਥੇ ਸੈੱਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਵਾਂ, ਉਹ ਪਰਵਾਸੀ ਜੋ ਗ਼ੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।³ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਰੁਝਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸਥਾਈ ਤੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਲਈ, ਪੰਜਾਬ ਸੰਕਟ ਸਮੇਂ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ, ਆਰਥਿਕ ਤੰਗੀਆਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰੇ ਹਿਤ ਕਿਰਤ ਲਈ, ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਲਈ ਅਤੇ ਗ਼ੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪਰਵਾਸ ਕਰਨ ਦੇ ਰੁਝਾਨ ਆਦਿ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਨ। ਸਮਾਜ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਸਿਧਾਂਤ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਜੋ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ Push-Pull ਸਿਧਾਂਤ ਰਾਹੀਂ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਪਰਵਾਸ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਾਕਤਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਇਕ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਧੱਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ, ਗ਼ਰੀਬੀ, ਸਮੁਦਾਇ ਤੋਂ ਉਦਾਸੀਨਤਾ, ਯੁੱਧ, ਸਰਕਾਰੀ ਨੀਤੀ, ਦੇਸ਼-ਵੰਡ ਆਦਿ ਕੁਝ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਦੂਸਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਵਾਸ ਲਈ ਚੁਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਵਿਚ

ਕੋਈ ਖਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੇ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਤੀ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਕੇ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ
 ਲਈ ਰੁਚਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਮਿਲਣ ਤੇ ਛੇਤੀ ਅਮੀਰ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ,
 ਵਧੀਆ ਲੋਕ, ਉਚੇਰੀਆਂ ਸੁਖ-ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਆਦਿ।
 ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਨਜ਼ਰ
 ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਵਧੇਰੇ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਿਆਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਪਰਵਾਸ
 ਧਾਰਨ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰੇਰਕ ਤੇ ਕਾਰਨ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਜ਼ਿਆਦਤਰ ਲੋਕ ਦੇ
 ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਵਿਕਸਿਤ ਤੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਮੂਲਕਾਂ ਵੱਲ ਪਰਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲਾ
 ਕਾਰਨ ਕਮਜ਼ੋਰ ਆਰਥਿਕਤਾ ਤੇ ਛੇਤੀ ਅਮੀਰ ਬਣਨ ਦੀ ਅਕਾਂਖਿਆ ਨਾਲ ਵਾਬਿਸਤਾ ਹੈ।
 ਬਹੁਤੇ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਸਾਵਾਂ ਕਰਨ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ
 ਜਿਊਣ ਦੀ ਲੋਚਾ ਵੱਸ ਵਿਕਸਿਤ ਮੂਲਕਾਂ ਵੱਲ ਪਰਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਦੂਸਰਾ ਕਾਰਨ
 ਵਿਕਸਿਤ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਮੂਲਕਾਂ ਦੀ ਪਦਾਰਥਕ ਤੇ ਦੇਹੀ ਸੁੱਖਾਂ ਵਾਲੀ ਚਮਕ-ਦਮਕ ਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹਾ
 ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਹੈ ਜੋ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਮੂਲਕਾਂ ਦੇ ਬਸਿੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ
 ਖਿੱਚਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਵਜ੍ਹਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵਿਕਸਿਤ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਮੂਲਕਾਂ ਵੱਲ ਪਰਵਾਸ ਕਰਨ
 ਲਈ ਨਾ-ਕੇਵਲ ਛੁੱਟਪਟਾਉਂਦੇ ਹਨ ਸਗੋਂ ਇਸ ਲਈ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ਾਇਜ਼-ਨਾਜ਼ਾਇਜ਼ ਹੱਥ
 ਕੰਡੇ ਅਪਣਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਈ ਵਾਰ ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵੀ ਜਾ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ
 ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਵਾਸ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਫਿਤਰਤ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਕਦੀ ਵੀ ਟਿਕ
 ਕੇ, ਇਕ ਥਾਂ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਪਰਿਵਰਤਨ, ਯਾਤਰਾ, ਥਾਂ ਬਦਲੀ ਤੇ ਨਵੀਂ ਤਲਾਸ਼,
 ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਰੋਕਾਰ ਹਨ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਦੇ
 ਵੀ ਕਈ ਕਾਰਨ ਹਨ। ਕੋਈ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵਿਚ,
 ਕੋਈ ਇੱਛਾ ਨਾਲ, ਕੋਈ ਪਰਇੱਛਾ ਨਾਲ, ਕੋਈ ਸਾਹਸੀ ਤਜਰਬਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤੇ ਕੋਈ
 ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ-ਥੋੜਾਂ 'ਚੋਂ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਇਕ
 ਚਮਤਕਾਰੀ ਲੀਲ੍ਹਾ ਹੈ ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਮੂਲ ਮਸਲਾ ਆਰਥਿਕ ਸੰਪੰਨਤਾ ਹੀ ਹੈ।
 ਆਰਥਿਕ ਸੰਪੰਨਤਾ ਤੁਹਾਡੇ ਇੱਛਾ ਜਗਤ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਤੇ
 ਨਿਯੰਤਰਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਨਿੱਤ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੇ ਦੁਰਘਟਨਾਵਾਂ ਸੁਣਨ-

ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਮਿਲ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਲਈ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਤੇ ਗ਼ੈਰ-ਸੰਵਿਧਾਨਿਕ ਢੰਗ ਤਰੀਕਿਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗ਼ੈਰ-ਕੁਦਰਤੀ ਤੇ ਗ਼ੈਰ-ਮਾਨਵੀ ਵਿਧੀਆਂ ਵੀ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।⁵ ਇਉਂ ਆਰਥਿਕ ਸੰਪੰਨਤਾ ਅਤੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰਿਵੇਸ਼ ਵਿਚ ਸਭ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਣ ਦੀ ਲੋਚਾ ਪੰਜਾਬੀ ਬੰਦੇ ਅੰਦਰ ਹਰ ਗੀਲੇ ਪੱਛਮੀ ਵਿਕਸਿਤ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਵਸਣ ਲਈ ਤਾਂਘ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਾਂਘ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਉਹ ਤਰਲੇਮੱਛੀ ਹੋਇਆ ਫਿਰਦਾ ਹੈ।

ਇਤਿਹਾਸਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵੇਖਿਆਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਲਕਾਂ ਵੱਲ ਪਰਵਾਸ ਕਰਨ ਪਿੱਛੇ ਵੱਡੇ ਕਾਰਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਕੂਮਤ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੇ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਏਜੰਡਿਆਂ ਤਹਿਤ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਹਾਲਾਤ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹੋ ਵਜ੍ਹਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਨੂੰ ਆਮ ਕਰਕੇ ਬਸਤੀਵਾਦ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਲਿਜਾ ਕੇ ਜਲਾਵਤਨ ਕਰਨਾ, ਨਾਮਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਰੰਗੂਨ ਜਲਾਵਤਨ ਕਰਨਾ, ਫੌਜੀ ਭਰਤੀ ਕਰਕੇ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਤਾਇਨਾਤ ਕਰ ਦੇਣਾ, ਇਥੋਂ ਦੇ ਅਮੀਰ ਰਾਜਿਆਂ, ਸਰਦਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਯੂਰਪ ਵਿਚ ਸੈਰਾਂ ਜਾਂ ਪੜ੍ਹਾਈਆਂ ਕਰਨੀਆਂ, ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਏਸ਼ਿਆਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਯੂਰਪ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ, ਕਨੇਡਾ ਵਿਚ ਜਾਣਾ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਫ਼ਰੀਕੀ ਮਹਾਂਦੀਪ ਵਿਚ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਲਈ ਜਾਣ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।⁶ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁੱਢਲਾ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਅਤੇ ਰਾਜਸੀ ਮਨਸਿਆਂ ਅਧੀਨ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਭਾਰਤੀ ਅਰਥ-ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਜੜੋਂ ਪੁੱਟਣ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਨੀਤੀ ਦੇ ਜੇ ਨਤੀਜੇ ਨਿਕਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਸਾਵਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਹੋਰ ਗੀਲੇ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪਰਵਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕੀਤਾ। ਇਹੋ ਵਜ੍ਹਾ ਹੈ ਕਿ “ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਆਰਥਿਕ ਵਸੀਲਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਖਾਤਰ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਿਹਨਤੀ, ਸਿਰੜੀ ਅਤੇ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋਣ ਕਰਕੇ

ਪੰਜਾਬੀ ਸਖ਼ਤ ਤੋਂ ਸਖ਼ਤ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਗੁਰੇਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਰਮਾ, ਸਿਆਮ, ਮਲਾਇਆ, ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਆਦਿ ਗੁਆਂਢੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਅਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਆਦਿ ਦੂਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪਹੁੰਚ ਗਏ।⁷ ਅਸਲ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚਲੀ ਸਾਂਝੀ ਆਰਥਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਨਿੱਜੀ ਮਾਲਕੀ ਵਾਲੀ ਵਿਵਸਥਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਸਾਨ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਹਾਲਤ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੁੰਦੀ ਗਈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਠੁੰਮਣਾ ਦੇਣ ਲਈ ਘਰੋਂ ਬੇ-ਘਰ ਹੋਣ ਦੀ ਹਾਲਤ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਉਂ "ਆਰਥਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਅਧੀਨ ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਲਈ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜ਼ਮੀਨ, ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚ ਮਹਿੰਗਾਈ, ਭੂਮੀ-ਕਰ ਦੀ ਭਾਰੀ ਮਾਤਰਾ ਅਤੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਉਗਰਾਹੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਖਰਾਬ ਹੋਣ ਲੱਗੀ।"⁸ ਇਸ ਸੰਕਟਗ੍ਰਸਤ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਨਿਜ਼ਾਤ ਪਾਉਣ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵੱਲ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਰਾਹ ਅਖਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਪਹਿਲੋਂ-ਪਹਿਲ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵੱਲ ਗਏ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨਪੜ੍ਹ ਜਾਂ ਅੱਧ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਾਲੇ ਸਨ ਪਰੰਤੂ ਦੂਜੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵੱਲ ਗਏ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਿਚ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਯੁਵਾ ਤੇ ਲੇਖਕ ਸਨ। ਤੀਜੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਗਏ ਜੋ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤਾਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸਨ ਪਰੰਤੂ ਭਾਰਤ/ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬੰਦ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਿਸਟਮ ਵਿਚ ਉਹ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਯਾਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਯਾਸ਼ੀ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਿਸਟਮ ਵਾਲੇ ਪੱਛਮੀ ਵਿਕਸਿਤ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਯੁਵਾ ਪਰਵਾਸ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਦੋ ਵੱਡੇ ਕਾਰਨਾਂ- ਪਹਿਲਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਆਰਥਿਕਤਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵਸ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਭਾਰਤ/ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਬੰਦ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਵਸਥਾ ਤੋਂ ਪੱਛਮੀ ਮੁਲਕਾਂ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿਚ ਮਨ-ਮਰਜ਼ੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਣ ਦੀ ਲੋਚਾ ਤਹਿਤ ਸੌਂਕ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਯੁਵਾ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ 'ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਨਜ਼ਰਸਾਨੀ ਕੀਤਿਆਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਯੁਵਾ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਰਫ਼ਤਾਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੇਜ਼ ਹੋਈ ਹੈ ਜੋ ਦੁਗਣੇ ਬਲ ਨਾਲ ਮੌਜੂਦਾ ਦੌਰ ਵਿਚ ਨਿਰੰਤਰ

ਜ਼ਾਰੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ 90ਵਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ, ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਆਪਣੇ ਸਿਖਰ ਵੱਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਭਵਿੱਖ ਧੁੰਦਲਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਿਓ-ਦਾਦੇ ਦੀਆਂ ਗਹਿਣੇ ਪਈਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਛੁੱਟਣ ਦੀ ਆਸ ਦਮ ਤੋੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਵੱਧ ਰਹੇ ਕਰਜ਼ੇ ਕਾਰਨ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਕੁਰਕ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਢਾਂਚੇ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰਦੇ ਹਨ।⁹ ਜ਼ਾਹਿਰ ਹੈ, ਪਰਾਈਆਂ ਧਰਤੀਆਂ 'ਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਲਈ ਆਪਣਾ ਘਰ ਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਛੱਡ ਕੇ ਜਾ ਵਸਣਾ ਕੋਈ ਸਹਿਜ ਤੇ ਸਰਲ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਲਹੂ ਸਾੜਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਗਲੀਆਂ ਦੇ ਕੱਖਾਂ ਵਾਂਗ ਰੁਲਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸੁੱਖ, ਆਰਾਮ ਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵੱਸ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸੰਕਟ-ਗ੍ਰਸਤ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਇਕ ਗ਼ਜ਼ਲ ਵਿਚ ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ ਇਉਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ:

ਜੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ 'ਚ ਰੁਲਦੇ ਨੇ ਰੋਜ਼ੀ ਲਈ
ਉਹ ਜਦੋਂ ਦੇਸ਼ ਪਰਤਣਗੇ ਆਪਣੇ ਕਦੀ
ਕੁਝ ਤਾਂ ਸੇਕਣਗੇ ਮਾਂ ਦੇ ਸਿਵੇ ਦੀ ਅਗਨ
ਬਾਕੀ ਕਬਰਾਂ ਦੇ ਰੁੱਖ ਹੇਠ ਜਾ ਬਹਿਣਗੇ...
(ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ)

ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਪੰਜਾਬੀ ਯੁਵਾ ਪਰਵਾਸ ਨਾ-ਕੇਵਲ ਤੇਜ਼ ਗਤੀ ਨਾਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਲਈ ਹਰ ਜਾਇਜ਼-ਨਾਚਾਇਜ਼, ਮਾਨਵੀ, ਗੈਰ-ਮਾਨਵੀ, ਕੁਦਰਤੀ, ਗੈਰ-ਕੁਦਰਤੀ ਢੰਗ ਤਰੀਕੇ ਅਪਣਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੌਜੂਦਾ ਦੌਰ ਵਿਚ ਇੰਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਾਦਾਦ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੇ ਪੰਜਾਬੀ ਯੁਵਾ ਪਰਵਾਸ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਜਿਹਨ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਆਖਿਰ ਪੰਜਾਬੀ ਯੁਵਕ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵੱਲ ਕਿਉਂ ਭੱਜ ਰਹੇ ਹਨ? ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਹਰ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਪਤਨ ਵੱਲ ਕਿਉਂ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਪਿੱਛੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਕੀ ਹੈ? ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਪੱਛੜੇ ਹੋਏ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਹਾਲਾਤ ਕਿਉਂ ਬਣ ਗਏ ਹਨ ਜਾਂ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ? ਇਨ੍ਹਾਂ

ਬਨਵਾਸੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ/ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਜਿੰਮੇਵਾਰ ਕੌਣ ਹੈ? ਕੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ/ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਬਦਲਿਆ/ਸੁਧਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਆਦਿ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਤਲਾਸ਼ਣ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਘੋਖਣਾ ਪਏਗਾ। ਇਸੇ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਦਾ ਸੁਹਿਰਦ ਯਤਨ ਇਸ ਖੋਜ ਪੱਤਰ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਨੁਕਤਾ ਹੈ।

ਮੌਜੂਦਾ ਦੌਰ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਤੇ ਅੱਧ-ਪੜ੍ਹੇ ਯੁਵਕਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਵੱਲ ਵਹੀਰਾਂ ਘੱਤ ਕੇ ਜਾਣ ਪਿੱਛੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਾਰਨ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਨਜ਼ਰੇ ਵੇਖਿਆਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ "ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੂਲ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਆਪਣੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿੱਖੜ ਕੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਗਏ ਭੈਣ-ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਤੇਜੀ ਨਾਲ ਵਿਕਸਿਤ ਹੁੰਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ, ਬਾਹਰੀ ਚਮਕ-ਦਮਕ ਅਤੇ ਦੂਰੇ ਦਿਸਦੀ ਅਮੀਰੀ ਦਾ ਬਿੰਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਲਈ ਉਕਸਾਉਂਦਾ ਹੈ।"¹⁰ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਯੁਵਕ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਾਂਗ ਆਰਥਿਕ ਸੰਪੰਨਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਹਰ ਹੀਲੇ ਪੱਛਮੀ ਵਿਕਸਿਤ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਯੁਵਾ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਐਨਾਂ ਵਿਕਰਾਲ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਪਿੱਛੇ ਜਿਥੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬੇਲਗਾਮ ਹੋਈ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ, ਖਸਤਾ ਸਿਹਤ ਸਹੂਲਤਾਂ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲੁੱਟਾਂ-ਖੇਹਾਂ ਤੇ ਡਕੈਤੀਆਂ ਦਾ ਆਲਮ ਤੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਵਗਦਾ ਛੇਵਾਂ ਦਰਿਆ ਹੈ ਉਥੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬੰਦ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੱਛਮੀ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੀ ਪਦਾਰਥਕ ਤੇ ਦੇਹੀ ਸੁੱਖਾਂ ਦੀ ਚਕਾਚੌਂਧ, ਵਿਕਸਿਤ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿਚ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਮੌਕੇ, ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਵਿਵਸਥਾ, ਚੰਗੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆ ਤੇ ਸਿਹਤ-ਸਹੂਲਤਾਂ ਅਤੇ ਜਾਤ ਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਹੁੰਦੇ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਆਦਿ ਪੰਜਾਬੀ ਯੁਵਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਚੰਗੇਰੇ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸੰਜੇਈ ਪੰਜਾਬੀ ਨੌਜਵਾਨ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਸੌਂਕ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵੱਸ ਪਰਾਈਆਂ ਧਰਤੀਆਂ ਵੱਲ ਪਰਵਾਸ ਕਰ ਰਹੇ

ਹਨ। ਇਸ ਯਥਾਰਥਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ 'ਪਰਵਾਸ' ਵਿਚ ਡਾ. ਪਰਮਜੀਤ ਢੀਂਗਰਾਂ ਇਉਂ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ:

ਮੈਪਲ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ 'ਤੇ ਤਕਦੀਰਾਂ ਲਿਖ
ਉੱਡਣ-ਖਟੇਲਿਆਂ ਵਿਚ ਜਾ ਰਹੇ ਨੇ
ਮਾਤ ਭੂਮੀ ਦੇ ਬਾਲ-ਬੱਚੇ
ਦੂਰ-ਦੁਰੇਡੀਆਂ ਧਰਤੀਆਂ ਗਹੁਣ ਲਈ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੋਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਈ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ
ਨਵੇਂ ਆਧੁਨਿਕ ਜੰਗਲਾਂ ਵੱਲ...

(ਪਰਮਜੀਤ ਢੀਂਗਰਾਂ)

ਪੰਜਾਬੀ ਯੁਵਾ ਪਰਵਾਸ ਨੂੰ ਮੌਜੂਦਾ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ ਸਮਝਦਿਆਂ/ਵਿਚਾਰਦਿਆਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਦੇ ਵਿਕਰਾਲ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਪਿੱਛੇ ਮੁੱਖ ਸਮੱਸਿਆਕਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸਿੱਖਿਆ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ। ਇਹ ਸਿੱਖਿਆ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਉਦਯੋਗਿਕ-ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਦੌਰ ਵਿਚ ਫਿੱਟ ਹੋਣ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਯੁਵਕਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕਾਬਲੀਅਤ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਇਸ ਸਿੱਖਿਆ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨਾ ਤਾਂ ਯੁਵਕਾਂ ਵਿਚ ਉਦਯੋਗਿਕ ਮੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁਨਰ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਲਾਤਮਿਕ ਰੁਚੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਇੰਨਾ ਵਿਕਰਾਲ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਬਰਬਾਦੀ ਦੀ ਕਾਗਾਰ ਉੱਤੇ ਆ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਅਤੇ ਬੇਕਾਰੀ ਦੇ ਆਲਮ 'ਚੋਂ ਉਪਜੀ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਯੁਵਕਾਂ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਅਤੇ ਨਸ਼ਿਆ ਦੀ ਦਲਦਲ ਵੱਲ ਧੱਕਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਤੇ ਬੇਕਾਰੀ ਦੇ ਝੰਬੇ ਯੁਵਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗਾਹਕ ਬਣਾਉਣ ਤੇ ਕੁਰਾਹੇ ਪਾਉਣ ਲਈ ਸਮਾਜਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ ਨੈਤਿਕ ਮੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦੇ ਚੁੱਕੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਆਗੂਆਂ ਅਤੇ ਨਸ਼ਾ-ਤਸਕਰਾਂ ਦੇ ਸਿਆਸੀ ਗੱਠਜੋੜ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਛੇਵਾਂ ਦਰਿਆ ਵਗਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੱਖਾਂ ਯੁਵਕ ਰੁੜ੍ਹ ਗਏ ਤੇ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਰੁੜ੍ਹਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰ-ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਵੇਚ ਕੇ

ਇਕੱਤਰ ਕੀਤੀ ਪੂੰਜੀ ਖਰਚ ਕੇ ਪਰਵਾਸ ਲਈ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਤੋਰਨ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਮੌਜੂਦਾ ਦੇਰ ਵਿਚ ਨਾ-ਕੇਵਲ ਬਾਦਸਤੂਰ ਜਾਰੀ ਹੈ ਸਗੋਂ ਵਿਕਰਾਲ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਨਵਾਸੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਸਰਬਜੀਤ ਸੋਹਲ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ 'ਪੰਜਾਬ ਸਿਆਂ' ਵਿਚ ਇਉਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੀ ਹੈ:

ਪੰਜਾਬ ਸਿਆਂ

ਤੂੰ ਬਚ, ਕਿਵੇਂ ਬਚ ਸਕਦੈ...

ਦਸ ਭਲਾ, ਕਿੱਥੇ ਨੇ ਤੇਰੇ

ਸੂਰਬੀਰ ਪੁੱਤ

ਇਹ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ

ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਤੋਟ 'ਚ ਨੇ

ਜਾਂ ਫਿਰ ਮੇੜ ਰਹੇ ਨੇ

ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵੱਲ ਮੁਹਾਰਾਂ..."

(ਸਰਬਜੀਤ ਸੋਹਲ)

ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਵਿਡੰਬਨਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਔਖ ਦੀ ਘੜੀ ਵੇਲੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕ-ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਅਖਵਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਖੜਨਾ ਸੀ ਉਹ ਨਸ਼ਾ ਤਸਕਰਾਂ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀਪਤੀਆਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਭੁਗਤ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸੱਤਾ 'ਤੇ ਕਾਬਜ ਹੋਣ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਕੂਲਾਂ, ਕਾਲਜਾਂ ਅਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵਿਚ ਆਈਲੈਟਸ ਕੇਚਿੰਗ ਸੈਂਟਰ ਖੋਲ੍ਹੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਆਈਲੈਟਸ ਦੀ ਕੇਚਿੰਗ ਲਈ ਵਿਆਜ-ਮੁਕਤ ਕਰਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦੇ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਵਾਅਦੇ ਅਤੇ ਦਾਅਵੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਯੁਵਕਾਂ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਕਾਬਿਲ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵੱਲ ਧੱਕਣ ਵਾਲੇ ਅਜਿਹੇ ਸਾਧਨਾਂ ਵਜੋਂ ਹੀ ਕਾਰਜ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਿੱਠਭੂਮੀ ਵਿਚ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਦੇ ਸਿਆਸੀ ਮੁਫ਼ਾਦ ਛੁਪੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸਮਝਣ ਵਾਲਾ ਨੁਕਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਇਹ ਯੁਵਕ ਆਪਣੀ ਉਚੇਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਭਾਰਤ/ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਕਰਨਗੇ ਤਾਂ "ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਇਹ ਗਰਮ ਖੂਨ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ ਹੋ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਖ਼ਤ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਵੇਗਾ। ਹੁਣ

ਰਾਕਮ ਸਿਰਫ ਮਾਪਿਆਂ 'ਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸਿੱਟ ਕੇ ਸੁਰਖਿਊ ਹਨ ਕਿ ਬੱਚੇ ਜਾ ਰਹੇ ਨੇ ਤੇ ਮਾਪੇ ਭੇਜ ਰਹੇ ਨੇ।¹¹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਸੌਣ 'ਤੇ ਕਾਬਜ ਹਕੂਮਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੇ ਸਿਖਾਸ਼ੀ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਮੁਢਾਦਾਂ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਲਈ ਘੜੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਨੇ ਨਾ-ਕੇਵਲ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਭੰਗਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਯੁਵਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਛੱਡਣ 'ਤੇ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਯੁਵਾ ਪਰਵਾਸ ਨੂੰ ਮੌਜੂਦਾ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਦਿਆਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਬੰਧ 'ਤੇ ਗਹਿਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਪਰਵਾਸ ਕਰ ਰਹੇ ਯੁਵਕਾਂ ਦੇ ਅੰਕੜੇ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਐਸਤਨ ਢਾਈ ਸੌ ਯੁਵਕ ਪਰਵਾਸ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਬਿਊਰੋ ਆਫ ਇਮੀਗਰੇਸ਼ਨ ਦੀ ਛਪੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਹਨ ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਜਨਵਰੀ 2016 ਤੋਂ ਮਾਰਚ 2021 ਤੱਕ (ਲਗਪਗ ਸਵਾ ਪੰਜ ਸਾਲ) ਦੇਰਾਨ ਪੰਜਾਬ 'ਚੋਂ 4.78 ਲੱਖ ਵਿਅਕਤੀ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵੀਜ਼ੇ 'ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਗਏ ਹਨ। ਸਿੱਧ ਅੰਕੜਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੇਰਾਨ ਪੰਜਾਬ 'ਚੋਂ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਐਸਤਨ 7.750 ਵਿਅਕਤੀ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਲਈ ਵਿਦੇਸ਼ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੀ ਐਸਤਨ 250 ਬਣਦੀ ਹੈ। ਇੰਜ ਜੇ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਹਰ ਵਰ੍ਹੇ ਐਸਤਨ 91.250 ਵਿਅਕਤੀ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਖਤਰ ਪੰਜਾਬ ਛੱਡ ਰਹੇ ਹਨ।¹² ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮਸਲਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਯੁਵਕ ਇਕੱਲੇ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਪਰਵਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਗੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਐਸਤਨ 30 ਤੋਂ 35 ਲੱਖ ਰੁਪਏ/ਪ੍ਰਤੀ ਯੁਵਕ ਪੰਜਾਬ 'ਚੋਂ ਪਰਵਾਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਹਰ ਸਾਲ ਇਹ ਅੰਕੜੇ ਵੱਧਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। "ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ 10-15 ਹਜ਼ਾਰ ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਉਹ ਨਿਕਾਸੀ ਵੀ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ ਜੋ ਕਾਲਜਾਂ ਦੇ ਖਰਚ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਰਿਆਨਾ, ਟ੍ਰੈਵਲਿੰਗ, ਮਕਾਨਾਂ ਦੇ ਕਿਰਾਏ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਡੇ ਛੋਟੇ ਦੁਕਾਨਦਾਰਾਂ ਨੂੰ, ਰਿਕਸ਼ਿਆਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ, ਬਸ ਸਰਵਿਸ ਨੂੰ, ਟੈਕਸੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕਮਾਈ ਹੋਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਭਾਵ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਨਿਮਨ ਮੱਧ-ਵਰਗ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਜੁੜਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।"¹³ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੰਜਾਬੀ ਯੁਵਾ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਤੇ ਨਿੱਜੀ ਸਿੱਖਿਆ ਕਾਲਜਾਂ ਅਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ 'ਤੇ ਵੀ ਪਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ

ਸਿੱਖਿਆ ਅਦਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਦਾਖਲੇ ਵਿਚ 45 ਤੋਂ 50 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੱਕ ਗਿਰਾਵਟ ਆਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਿਆ ਅਦਾਰੇ ਬੰਦ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਬਹੁਤੇ ਬੰਦ ਹੋਣ ਦੀ ਕਾਰਨ 'ਤੇ ਆ ਖੜ੍ਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਜ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਕਰਮੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਵੀ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਖੁਸ਼ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਡੰਬਨਾਕਾਰੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਵਰਤਾਰੇ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਜਿਥੇ ਪੰਜਾਬ ਆਪਣੀ ਯੁਵਾ ਕਿਰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਹੀਣਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਕਰੋੜਾਂ-ਅਰਬਾਂ ਰੁਪਏ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਲੁੱਟ ਵੀ ਕਰਵਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵੱਲ ਪਰਵਾਸ ਕਰ ਰਹੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਯੁਵਕ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਉਪਰਲੇ ਮੱਧ-ਵਰਗੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਉਪਰਲੇ ਮੱਧ-ਵਰਗੀ ਪਰਿਵਾਰ ਆਪਣਾ ਘਰ ਜਾਂ ਜ਼ਮੀਨ-ਜਾਇਦਾਦ ਗਹਿਣੇ ਰੱਖ ਕੇ ਜਾਂ ਵੇਚ ਕੇ ਪੈਸੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪੈਸਾ ਆਪਣੇ ਮੁੰਡੇ ਜਾਂ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ ਭੇਜਣ ਲਈ ਖਰਚ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਹੜਾ ਪੈਸਾ ਅਤੇ ਯੁਵਾ ਕਿਰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਅਤੇ ਅਰਥ-ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਾਈ ਸਿੱਧ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਵਿਕਸਿਤ ਮੁਲਕਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮਦਦ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਇਹ ਮੁੱਦਾ ਵੀ ਵਿਚਾਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ ਕਿ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਲਈ ਉਪਰਲੇ ਮੱਧ-ਵਰਗ ਵੱਲੋਂ ਵੇਚੇ ਜਾ ਰਹੇ ਘਰ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਅਮੀਰ ਵਰਗ ਖਰੀਦ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਮੱਧ-ਵਰਗ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਅਮੀਰ ਤੇ ਗ਼ਰੀਬ ਵਿਚਲਾ ਆਰਥਿਕ ਪਾੜਾ ਹੋਰ ਵੱਡਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਹੋਰ ਸਮਾਜਿਕ-ਆਰਥਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣਗੀਆਂ।

ਪੰਜਾਬੀ ਯੁਵਾ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪੱਖ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਦੌਰ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਅਤੇ ਅਰਥ-ਵਿਵਸਥਾ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਵੀ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਕੂਲ, ਕਾਲਜ ਤੇ ਹੋਰ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। "ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆਏ ਧਨ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਦੁਆਬੇ, ਕੁਝ-ਕੁਝ ਮਾਝੇ ਤੇ ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਖਰੀਦੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਬਹੁ-ਮੰਜਲੀ ਕੋਠੀਆਂ ਉਸਾਰੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਕਾਰਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਖਪਤਕਾਰੀ ਵਸਤਾਂ ਵੀ ਖਰੀਦੀਆਂ

ਗਈਆਂ ਹਨ।¹⁴ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਵਿਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਆਏ ਪੈਸੇ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਇਹ ਕਾਰਜ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਂਦੇ ਜਾਪਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਖਰੀਦੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਅਤੇ ਉਸਾਰੀਆਂ ਗਈਆਂ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਕੋਠੀਆਂ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ, ਸਿਆਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਕਬਜ਼ੇ ਹੋਰ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਉਣ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਲਈ ਪੈਸੇ ਦਾ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਅਜਿਹੇ ਧੋਖਿਆਂ ਅਤੇ ਗ਼ੈਰ-ਮਾਨਵੀ ਵਿਵਹਾਰਾਂ ਦੇ ਵੇਰਵਿਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਰਜਿਸਟਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਮੀਤ ਕੜਿਆਲਵੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਤੂੰ ਜਾ ਡੈਡੀ' ਦਾ ਯੁਵਕ ਪਾਤਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਸ਼ੈਤੀ ਹੋਇਆ ਹਸਪਤਾਲ ਦੇ ਬੈੱਡ 'ਤੇ ਪਿਆ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੇ ਮੌਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਲੜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਸਿਆਸੀ ਗੱਠਜੋੜ ਕਾਰਨ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਤੇ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਕੋਠੀਆਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ੇ ਕਰਨ ਦੇ ਯਥਾਰਥਕ ਵੇਰਵਿਆਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ:

“ਕਹਿਣ ਨੂੰ ਤਾਂ ਘਰੋਂ ਕਾਲਜ ਜਾਂਦੇ ਸਾਂ ਪਰ ਟਿਕਾਣਾ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਈ ਹੁੰਦਾ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਇਲਾਕੇ ਗਰੀਨ ਐਵੇਨਿਊ ਦੀ ਤਿਮੰਜਲੀ, ਅੱਖਾਂ ਚੁੰਧਿਆਉਂਦੀ ਕੋਠੀ ਵਿਚ। ਕਾਲਜ ਦੀ ਪੰਦਰਾਂ-ਵੀਹਾਂ ਜਣਿਆਂ ਦੀ ਵਿਹਲੜ ਮੁੰਡੀਹਰ। ਸਾਡਾ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਉਥੇ ਹੀ ਹੁੰਦਾ। ਪੇਸ਼ਤ, ਅਫੀਮ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਚਿੱਟੇ ਤੱਕ। ਰੋਟੀ ਤੋਂ ਮੀਟ ਮੁਰਗੇ ਤੇ ਦਾਰੂ ਤੱਕ। ... ਜਿਹੜੀ ਕੋਠੀ ਦੀ ਗੱਲ ਦਸ ਰਿਹਾਂ, ਇਹ ਇਕ ਐੱਨ. ਆਰ. ਆਈ. ਦੀ ਕੋਠੀ ਸੀ। ਐਨ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਧੁੱਨੀ ਵਿਚ। ਸਾਡਾ ਕੰਮ ਸੀ ਇਸ ਐੱਨ. ਆਰ. ਆਈ. ਦੀ ਖਾਲੀ ਪਈ ਕੋਠੀ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨਾ। ... ਐੱਨ. ਆਰ. ਆਈ. ਆਪਣੀ ਕੋਠੀ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਛੁਡਾਉਣ

ਲਈ ਬਾਣੇ-ਦਰਬਾਰੇ ਤੁਰਿਆ ਫਿਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਦੇ ਡਾਲਰਾਂ ਨੂੰ ਹਜ਼ਮ ਕਰਨ ਲਈ ਪੁਲਿਸ ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਐੱਨ. ਆਰ. ਆਈ. ਦੇ ਨਾਲ ਕਬਜ਼ਾ ਛਡਾਉਣ ਆਉਂਦੀ। ਡੀ. ਐਸ. ਪੀ ਰੰਧਾਵਾ ਆਪ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਧਾੜ ਦੀ ਧਾੜ ਲੈ ਕੇ ਚੜ੍ਹਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਕਿਲ੍ਹਾ ਫਤਿਹ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ।... ਅਸੀਂ ਭੱਜ ਜਾਣ ਦਾ ਵਿਖਾਵਾ ਕਰਦੇ । ... ਐੱਨ. ਆਰ. ਆਈ. ਕੋਠੀ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਜਿੰਦਾ ਮਾਰ ਜਾਂਦਾ। ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਜਾਂਦਿਆਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਇਧਰੋਂ-ਉਧਰੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਕੋਠੀ ਦਾ ਜਿੰਦਰਾ ਤੋੜ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿਚ ਆਸਨ ਲਾ ਲੈਂਦੇ। ਰਾਤ ਪਈ ਉਹੀ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਫੇਰ ਆਉਂਦੇ। ਕਬਜ਼ਾ ਛਡਾਉਣ ਨਹੀਂ, ਕਬਜ਼ਾ ਪੱਕਾ ਕਰਵਾਉਣ। ... ਡੀ. ਐਸ. ਪੀ. ਰੰਧਾਵਾ ਸਾਨੂੰ ਹੱਥੀਂ ਪੈਗ ਪਾ-ਪਾ ਫੜਾਉਂਦਾ। ਐੱਨ. ਆਰ. ਆਈ. ਮਹੀਨੇ 'ਚ ਹੀ ਹੱਥ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰ ਗਿਆ। ਕਰੋੜਾਂ ਦੀ ਕੋਠੀ ਸਾਢੇ ਬਾਰਾਂ ਲੱਖ ਵਿਚ ਹੀ ਰੰਧਾਵੇ ਕਿਆਂ ਨੂੰ ਲਿਖਾ ਦਿੱਤੀ।"

(ਤੂੰ ਜਾ ਡੈਡੀ-ਗੁਰਮੀਤ ਕੜਿਆਲਵੀ)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਦੂਹਰੀਆਂ-ਚੌਹਰੀਆਂ ਸਿਫਟਾਂ ਲਾ ਕੇ ਕਮਾਏ ਧਨ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਲਾਉਣ ਦੀ ਬਜਾਇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣੇ ਘਰ ਤੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੋਹ ਭੰਗ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਪਰਵਾਸ ਕਰਕੇ ਗਈ ਪੂੰਜੀ ਦੇ ਡਾਲਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਟ ਕੇ ਵਾਪਸ ਪੰਜਾਬ ਆਉਣ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵੀ ਬੰਦ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਇੰਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਮੌਜੂਦਾ ਦੌਰ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ ਕਰ ਰਹੇ ਪੰਜਾਬੀ ਯੁਵਕ ਵੀ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚੋਂ ਡਾਲਰ ਕਮਾ ਕੇ ਵਾਪਸ

ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁਲਕਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੀ ਜਨਮ ਭੂਮੀ ਵਜੋਂ ਸਵਿਕਾਰ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਥੇ ਰਹਿ ਕੇ ਉਹ ਆਰਥਿਕ ਸੰਪੰਨਤਾ ਨੂੰ ਹਾਸਿਲ ਕਰ ਸਕੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਰੁਝਾਨ ਦੇ ਵਸਤੂ ਵੇਰਵੇ ਡਾ. ਗੁਰਬਚਨ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਏਨਾ ਮੁੰਡਿਆਂ ਜਲਦੀ ਮਰ ਜਾਣਾ ਵਿਚਲੇ ਬਿੱਲੂ ਨਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਵਿਚਲੀ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਪਛਾਣੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਗੱਲ ਬਾਤ ਕਰਦਿਆਂ ਬਿੱਲੂ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ:

ਹੁਣ ਪੰਜਾਬ ਵੀ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਨਾ ਪਿੰਡ।
ਗ਼ਲਾਜ਼ਤ/ਗ਼ਰੀਬੀ ਨੂੰ ਕੋਣ ਯਾਦ ਕਰਦਾ, ਤੁਸੀਂ ਹੀ
ਦੱਸੋ? ਕੀ ਕਰਨ ਜਾਣਾ ਹੁਣ ਪੰਜਾਬ, ਮੇਰਾ ਕੀ
ਨਾਤਾ?"

ਪਰਮਜੀਤ ਨਾਂ ਦਾ ਪਾਤਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ "ਮੁੰਡਿਆ,
ਪੰਜਾਬ ਤੇਰੀ ਜਨਮ-ਭੂਮੀ ਆ, ਜਨਮ-ਭੂਮੀ ਕੋਈ
ਐਵੇਂ ਹੁੰਦੀ ਆ?"

ਬਿੱਲੂ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, "ਮਾੜੇ ਦੀ ਕੋਈ
ਜਨਮ ਭੂਮੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਉਹਦੀ ਭੂਮੀ ਉਹੀ, ਜਿਥੇ
ਉਹਨੂੰ ਰੋਟੀ ਮਿਲਦੀ ਆ।"

(ਏਨਾ ਮੁੰਡਿਆਂ ਜਲਦੀ ਮਰ ਜਾਣਾ-ਗੁਰਬਚਨ)

ਇਉਂ ਪੰਜਾਬੀ ਯੁਵਾ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਗਹਿਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਯੁਵਕਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਪੂੰਜੀ ਦਾ ਵੀ ਪਰਵਾਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਨਾ-ਕੇਵਲ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੱਛੜ ਰਿਹਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੀ ਗਿਰਾਵਟ ਵੱਲ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਯੁਵਾ ਪਰਵਾਸ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਾਣੇ ਬਾਣੇ ਨੂੰ ਬੇਹੱਦ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਯੁਵਕ ਆਪਣੀ ਆਰਥਿਕ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਅਤੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿਚ ਆਜ਼ਾਦ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਣ ਦੀ

ਲੋਚਾ ਤਹਿਤ ਰਾਤੇ-ਰਾਤ ਵਿਕਸਿਤ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਅੱਡੀ ਚੋਰੀ
 ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਵਿਕਸਿਤ ਮੁਲਕਾਂ ਵੱਲ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਹੋੜ ਤਹਿਤ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੇ
 ਵੱਟੇ ਦੇ ਵਿਆਹ, ਨਕਲੀ ਵਿਆਹ, ਕੰਟਰੈਕਟ ਮੈਰਿਜ ਦੇ ਰੁਝਾਨਾਂ ਨੇ ਜਿਥੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ
 ਪਰਿਵਾਰਕ-ਸਮਾਜਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਰ-ਤਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਥੇ ਨਰੋਈਆਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ
 ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਘਾਣ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੂਲ-ਵਾਸੀ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ
 ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਸੈੱਟ ਕਰਨ ਲਈ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਜਾਣੇ ਬਿਨਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ
 ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉੱਧਰ "ਪਰਵਾਸੀ ਸੱਸ, ਤਾਰਤੀ ਨੂੰਹ ਦੀ
 ਭਾਲ ਵਿਚ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਸੋਚ ਤਹਿਤ, ਆਪਣੀ ਨੂੰਹ ਨੂੰ, ਆਪਣੀ ਬਸਤੀ
 ਦੀ 'ਦਾਸੀ' ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖਣ ਵਿਚ ਹੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਕੁੜੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਮਸਲਾ
 ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੁੜੀ 'ਬਾਹਰ' ਭੇਜ ਕੇ ਬਾਕੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼
 ਵਿਚ ਪੁੱਜਣ ਦਾ ਰਾਹ ਪੱਧਰਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰਵਾਸੀ ਲਾੜਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁੜੀ ਵਾਲਿਆਂ
 ਦੀ ਇਸ ਭੁੱਖ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੈ, ਇਸੇ ਲਈ ਅੱਜ ਹੋ ਰਹੇ ਵਿਆਹ ਜਾਂ ਤਾਂ ਬੇਜੋੜ ਹਨ, ਜੇ
 ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਲਾੜੇ ਦਾ ਦੂਜਾ ਜਾਂ ਤੀਜਾ ਵਿਆਹ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਅੱਗੇ ਦਾ ਮਸਲਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ
 ਲਾੜਾ ਵਾਪਿਸ ਜਾ ਕੇ ਪਰਤਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪਰਤਣ ਦੀ ਕੋਈ ਸੂਚਨਾ ਦਿੰਦਾ
 ਹੈ।"¹⁵ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁੜੀ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਤੇ ਕੁੜੀ ਸਾਲਾਂ ਬੱਧੀ ਲਾੜੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਨਾ-
 ਕੇਵਲ ਮਾਨਸਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਨਮੋਸ਼ੀ ਝਲਦੇ ਹਨ ਸਗੋਂ ਵਿਆਹ 'ਤੇ ਹੋਏ ਖਰਚ ਅਤੇ
 ਲਾੜੇ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਜੇਬ ਕੈਸ਼ ਕਾਰਨ ਆਰਥਿਕ ਕੰਗਾਲੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਵੀ ਹੁੰਦੇ
 ਹਨ। ਇਹ ਆਰਥਿਕ ਕੰਗਾਲੀ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਨਮੋਸ਼ੀ ਕਈ ਵਾਰ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਜੀਅ
 ਨੂੰ ਆਤਮ ਹੱਤਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ
 ਘਟਨਾਵਾਂ/ਦੁਰਘਟਨਾਵਾਂ ਅਕਸਰ ਪੜ੍ਹਨ-ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ
 ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਗਿਰਾਵਟ ਦੀ ਸੂਹ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਲਾੜਿਆਂ ਜਾਂ ਲਾੜੀਆਂ
 ਨਾਲ ਕਰਵਾਏ ਵਿਆਹ ਕਿਉਂਕਿ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਕੰਟਰੈਕਟ ਵਿਆਹ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿੰਨਾਂ
 ਵਿਚ ਪੈਸਿਆਂ ਦਾ ਦੇਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਤਲਾਕ ਲੈ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ
 ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਲਕਾਂ ਵੱਲ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਹਿਤ ਵਿਆਹ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ

ਹੁੰਦੀਆਂ ਸੈਂਦੇ ਬਾਜ਼ੀਆਂ ਦੇ ਯਥਾਰਥਕ ਵੇਰਵੇ ਪਾਲੀ ਭੁਪਿੰਦਰ ਦੇ ਨਾਟਕ 'ਰਾਤ ਚਾਨਣੀ' ਵਿਚ ਇਉਂ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਮਿਲਦੇ ਹਨ:

ਮੇਜਰ: ...ਵਰਨਾ ਦੱਸ ਸਾਲ ਤੱਕ ਤਾਂ ਕੋਈ ਮਿਸਅੰਡਰਸਟੈਂਡਿੰਗ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ। ਅੱਜ ਈ ਇਸਦੀ ਮਾਂ ਆਈ ਤੇ ਅੱਜ ਈ ਮਿਸਅੰਡਰਸਟੈਂਡਿੰਗ ਖੜੀ ਹੋ ਗਈ। ਬਿਜਨੈੱਸ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਐ, ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ। ਇਕ ਨੂੰ ਡਿਵੋਰਸ ਦਿਓ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਦੂਜੀ ਵਿਆਹ ਲਓ ਇੰਡੀਆ ਵਿਚ ਦਸ-ਵੀਹ ਲੱਖ ਲੈ ਕੇ।

ਪੰਨੂ: (ਦਰਦ ਭਰੇ ਵਿਅੰਗ ਨਾਲ) ਆਈਟਮ! ਆਈਟਮ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਚਾਚਾ। ਬਾਘੇ ਪੁਰਾਣੇ ਦੀ ਸਬਜੀ ਮੰਡੀ ਵਿਚ ਕੱਦੂ ਕਰੇਲਿਆਂ ਦੇ ਸੈਂਦੇ ਨੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਣੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਇਥੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਹੋ ਰਹੇ ਐ।

(ਰਾਤ ਚਾਨਣੀ-ਪਾਲੀ ਭੁਪਿੰਦਰ)

ਇਉਂ ਸੈਂਦੇ ਬਾਜ਼ੀਆਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਹੁੰਦੇ ਫਰਾਡ ਵਿਆਹਾਂ ਉਪਰੰਤ ਚੁੱਟਕੀਆਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਤਲਾਕਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚਲੀ ਅਪਣੱਤ ਅਤੇ ਪਾਕੀਜ਼ਗੀ ਨੂੰ ਗਿਰਾਵਟ ਵੱਲ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ ਹੈ; ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਵਿਗਾੜ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਲਈ ਵਿਆਹ ਵਰਗੀ ਪਵਿੱਤਰ ਰੀਤ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਸੈਂਦੇਬਾਜ਼ੀ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋਣ ਨਾਲ ਨਾ-ਕੇਵਲ ਮਾਨਵੀ ਗੌਰਵ ਦਾ ਘਾਣ ਹੋਇਆ ਹੈ ਸਗੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵੀ ਪਤਨ ਵੱਲ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸਗੋਂ ਅਜੋਕੇ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ ਆਈਲੈਟਸ ਕੰਟਰੈਕਟ ਵਿਆਹ ਦਾ ਇਕ ਨਵਾਂ ਰੁਝਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਵਿਚ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪੈਰ ਪਸਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਆਹ ਕਾਨੂੰਨੀ ਇੰਮੀਗਰੇਸ਼ਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਬਾਈਪਾਸ ਕਰਨ

ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਤਰੀਕਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਜੇੜੇ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਆਹ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਕ ਜਣਾ (ਇਹ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੁੜੀ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ) ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਵਿਕਸਿਤ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਆਹ ਵੀ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਦੇਬਾਜ਼ੀ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਨਿੱਜੀ ਸਪੰਰਕਾਂ ਜਾਂ ਖੁੱਲੇ ਆਮ ਪੰਜਾਬੀ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਕੰਨਿਆਂ ਜਾਂ ਵਰ ਦੀ ਲੋੜ ਵਾਲੇ ਵਿਆਹ-ਇਸ਼ਤਿਹਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਤੈਅ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਅਕਸਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ:

- 1) ਕੰਨਿਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਆਈਲੈਟਸ ਵਿਚੋਂ 06 ਬੈਂਡ ਹੋਣ, ਪਿਤਾ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ 'ਤੇ ਹੋਵੇ। ਜਾਤ ਜਾਂ ਧਰਮ ਦਾ ਕੋਈ ਬੰਧਨ ਨਹੀਂ।
- 2) ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵਸਣ ਦੀ ਚਾਹਵਾਨ ਕੰਨਿਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਸਾਰਾ ਖਰਚਾ ਲੜਕੇ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।
- 3) ਆਈਲੈਟਸ ਪਾਸ ਲੜਕੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਲੜਕਾ ਜੱਟ ਹੈ, ਸਾਰਾ ਖਰਚਾ ਲੜਕੇ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਕਰੇਗਾ।

ਇਉਂ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੂਲ ਵਾਸੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਢੰਗਾਂ ਅਤੇ ਸਾਧਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਆਈਲੈਟਸ ਕੰਟਰੈਕਟ ਵਿਆਹ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਮੁੰਡੇ-ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵਸਾਉਣ ਲਈ ਜੁਗਾੜ ਤਾਂ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ 'ਤੇ ਗਹਿਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਚੰਗਾ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਬੁਰਾ ਵੀ। ਚੰਗਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਸਦਕਾ ਜਿੱਥੇ ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚਲੀ ਕਰੜੀ ਜਾਤ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਕੱਟੜਤਾ ਵਾਲੀ ਸੰਸਥਾ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਖੋਖਲੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਜਾਤ ਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਨਿੱਗਰ ਤੇ ਸਮਾਨਤਾ ਵਾਲੇ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਦਾ ਰਾਹ ਪੱਧਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਕਈ ਵਾਰ ਬਹੁਤ ਸਾਧਾਰਨ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਕੁੜੀਆਂ ਆਈਲੈਟਸ ਵਿਚੋਂ ਚੰਗੇ ਬੈਂਡ ਲੈਕੇ ਸਰਦੇ-ਪੁਜਦੇ ਲਾੜਾ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਖਰਚੇ 'ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਸੈੱਟ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰੇ ਤੇ ਸਹੁਰੇ ਘਰ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਹੈਸ਼ੀਅਤ ਵਿਚ ਫਰਕ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਦੂਜਾ ਪੱਖ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਵਾਰ ਇਹ ਕੁੜੀਆਂ ਲਾੜਾ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਕੰਟਰੈਕਟ ਤੋਂ ਹੱਥ ਪਿੱਛੇ ਖਿੱਚ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਹੋਏ ਸਮਝੌਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਲਾੜੇ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਬਲਾਉਂਦੀਆਂ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਲਾੜਾ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾ-ਕੇਵਲ ਠੱਗੇ ਹੋਏ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਨਮੋਸ਼ੀਆਂ ਵੀ ਹੰਢਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਯੁਵਾ ਪਰਵਾਸ ਲਈ ਫਰਾਡ ਵਿਆਹਾਂ, ਆਈਲੈਟਸ ਕੰਟਰੈਕਟ ਵਿਆਹਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਧੋਖਿਆਂ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਭੇਜਣ ਵਾਲੇ ਏਜੰਟਾਂ ਵੱਲੋਂ ਮਾਰੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਠੱਗੀਆਂ ਕਾਰਨ ਜਿਥੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਿਵਾਰ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਜਮ੍ਹਾਂ ਪੂੰਜੀ ਗਵਾ ਕੇ ਗ਼ਰੀਬੀ/ਕੰਗਾਲੀ ਦੀ ਕਾਗਾਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਹਨ ਉਥੇ ਉਹ ਸਮਾਜਿਕ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਨਮੋਸ਼ੀ ਕਾਰਨ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਦਲਦਲ ਵਿਚ ਪਏ ਹੋਏ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਰਾਹ ਤਲਾਸ਼ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਉਂ ਪਰਵਾਸ ਲਈ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਇਹ ਸਮੁੱਚਾ ਵਰਤਾਰਾ ਨਾ-ਕੇਵਲ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀਆਂ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤੰਦਾਂ ਨੂੰ ਤਾਰ-ਤਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਮਨੁੱਖ ਕੋਲੋਂ ਮਨੁੱਖ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਨਵੀ ਗੌਰਵ ਵੀ ਖੋਹ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਯੁਵਾ ਪਰਵਾਸ ਮੌਜੂਦਾ ਦੌਰ ਦਾ ਬੜਾ ਗੰਭੀਰ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਯੁਵਾ ਆਪਣੀ ਆਰਥਿਕ ਸੰਪੰਨਤਾ ਲਈ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਵਸੀਲਿਆਂ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਲਕਾਂ ਵੱਲ ਨਾ-ਕੇਵਲ ਸਿਰਪੱਟ ਦੌੜ ਰਿਹਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਇਸ ਸਭ ਲਈ ਗ਼ੈਰ-ਕੁਦਰਤੀ, ਗ਼ੈਰ-ਮਾਨਵੀ ਤੇ ਗ਼ੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਢੰਗ-ਤਰੀਕਿਆਂ ਨੂੰ ਵਰਤਦਾ ਹੋਇਆ ਅਨੇਕ ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਕਟਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਹੇੜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੌਜੂਦਾ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਉਥਾਨ ਲਈ ਜਿਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਯੁਵਾ ਪਰਵਾਸ ਨੂੰ ਲਗਾਮ ਦੇਣੀ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਉਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਵਸਣ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਤੇ ਸਾਜਗਾਰ ਮਹੌਲ ਦੇਣਾ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਚੰਗੇਰੇ ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਤਾਂ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇਕਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਦਾ ਹਾਈ

ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਲੋੜਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕਲਾਤਮਿਕ-ਖੂਬੀਆਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਯੁਵਕਾਂ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨਰੋਇਆ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਾਤਾਰਵਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕੇ, ਵਰਨਾ ਇਹ ਸਥਿਤੀਆਂ ਹੋਰ ਵੀ ਖਤਰਨਾਕ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਬਨਵਾਸੇ ਮਹੌਲ ਨੂੰ ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਇਹ ਸਤਰਾਂ ਬਾਖੂਬੀ ਚਿਤਰਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ:

ਏਥੇ ਕੁੱਲ ਪਰਿੰਦੇ ਹੀ ਉਂਡ ਗਏ, ਏਥੇ ਮੇਘ ਆਉਂਦੇ ਵੀ ਮੁੜ ਗਏ।

ਏਥੇ ਕਰਨ ਅੱਜ ਕਲ ਬਿਰਖ ਵੀ, ਕਿਤੇ ਦੂਰ ਜਹਾਨ ਦੇ ਮਛਵਰੇ।

(ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ)

ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਅਤੇ ਹਵਾਲੇ

1. ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ (ਸੰਪਾ.), ਪਰਵਾਸ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮਸਲੇ, ਪੰਨਾ-47
2. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-47
3. ਡਾ. ਪਰਮਜੀਤ ਜੱਜ, ਪਰਵਾਸ: ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਕਟ, ਪੰਨਾ-43
4. ਡਾ. ਅਕਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੌਰ, 'ਪਰਵਾਸ: ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੰਦਰਭ: ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ (ਸੰਪਾ.), ਪਰਵਾਸ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮਸਲੇ, ਪੰਨਾ-87
5. ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ (ਸੰਪਾ.), ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-28-29
6. ਡਾ. ਰਜਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ (ਸੰਪਾ.), ਪੰਜਾਬੀ ਪਛਾਣ: ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ (ਪਹਿਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਕਾਨਫਰੰਸ) ਪੰਨਾ-53
7. ਡਾ. ਸ. ਪ. ਸਿੰਘ, 'ਵਿਸ਼ਵ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.), ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਪੰਨਾ- 06

ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਲੋੜਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕਲਾਤਮਿਕ-ਖੂਬੀਆਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਯੁਵਕਾਂ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨਰੋਇਆ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਾਤਾਰਵਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕੇ, ਵਰਨਾ ਇਹ ਸਥਿਤੀਆਂ ਹੋਰ ਵੀ ਖਤਰਨਾਕ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਬਨਵਾਸੇ ਮਹੌਲ ਨੂੰ ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਇਹ ਸਤਰਾਂ ਬਾਖੂਬੀ ਚਿਤਰਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ:

ਏਥੇ ਕੁੱਲ ਪਰਿੰਦੇ ਹੀ ਉਂਡ ਗਏ, ਏਥੇ ਮੇਘ ਆਉਂਦੇ ਵੀ ਮੁੜ ਗਏ।

ਏਥੇ ਕਰਨ ਅੱਜ ਕਲ ਬਿਰਖ ਵੀ, ਕਿਤੇ ਦੂਰ ਜਹਾਨ ਦੇ ਮਛਵਰੇ।

(ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ)

ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਅਤੇ ਹਵਾਲੇ

1. ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ (ਸੰਪਾ.), ਪਰਵਾਸ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮਸਲੇ, ਪੰਨਾ-47
2. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-47
3. ਡਾ. ਪਰਮਜੀਤ ਜੱਜ, ਪਰਵਾਸ: ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਕਟ, ਪੰਨਾ-43
4. ਡਾ. ਅਕਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੌਰ, 'ਪਰਵਾਸ: ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੰਦਰਭ: ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ (ਸੰਪਾ.), ਪਰਵਾਸ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮਸਲੇ, ਪੰਨਾ-87
5. ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ (ਸੰਪਾ.), ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-28-29
6. ਡਾ. ਰਜਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ (ਸੰਪਾ.), ਪੰਜਾਬੀ ਪਛਾਣ: ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ (ਪਹਿਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਕਾਨਫਰੰਸ) ਪੰਨਾ-53
7. ਡਾ. ਸ. ਪ. ਸਿੰਘ, 'ਵਿਸ਼ਵ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.), ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਪੰਨਾ- 06

8. ਡਾ. ਐਸ. ਸੀ. ਮਿੱਤਲ, 'ਨਵੀਂ ਹਵਾ 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਦਾ ਪੰਜਾਬ (1869-1919) ਏ. ਸੀ. ਅਰੋੜਾ (ਸੰਪਾ.), ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਲੋਕ ਲਹਿਰਾਂ (1849-1947), ਪੰਨਾ-49
9. ਪਵਨ ਕੁਮਾਰ, 'ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਬਦਲਦੀ ਨੁਹਾਰ (ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਦਰਭ 'ਚ), ਸ਼ੀਰਾਜਾ (ਨਵੰਬਰ-ਦਸੰਬਰ, 2020), ਪੰਨਾ-69
10. ਡਾ. ਗੁਰਸੇਵਕ ਲੰਬੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਅਤੇ ਘਾੜਤ (ਅਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਖੋਜ-ਪੱਤਰ ਵਿਚੋਂ),
11. ਪਰਮਿੰਦਰ ਸਵੈਚ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਪੜ੍ਹਨ ਜਾਂਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਦੁਖੜੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, ਗੁਰੂਗ੍ਰਾਮ, 10 ਫਰਵਰੀ 2022, ਪੰਨਾ-05
12. ਚਰਨਜੀਤ ਭੁੱਲਰ, 'ਢਾਈ ਸੌ ਪੰਜਾਬੀ ਨਿੱਤ ਚੜ੍ਹਦੇ ਨੇ ਜਹਾਜ...।' ਪੰਜਾਬੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 27 ਫਰਵਰੀ 2022, ਪੰਨਾ-1
13. ਦੇਸ ਰਾਜ ਕਾਲੀ, ਰੁਕਣ ਦਾ ਨਾ ਨਹੀਂ ਲੈ ਰਿਹਾ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਬੌਧਿਕ ਪਰਵਾਸ (ਅਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਖੋਜ ਪੱਤਰ ਵਿਚੋਂ)
14. ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ: ਇਕ ਜਾਇਜਾ', ਰਾਜਵਿੰਦਰ ਕੌਰ (ਸੰਪਾ.), ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ: ਵਰਤਮਾਨ ਪਰਿਪੇਖ, ਪੰਨਾ-82
15. ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ (ਸੰਪਾ.), ਪਰਵਾਸ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮਸਲੇ, ਪੰਨਾ-12